

MILICA BAUM,
upravnik Zavičajnog muzeja u Tuzli

SPOMENICI REVOLUCIJE U SEVEROISTOČNOJ BOSNI

Ne bi se moglo reći da su to spomenici u onom klasičnom smislu značenja, jer su to naši savremenici koji zajedno sa našim sećanjima — bolnim, radosnim i tužnim — pamte i pišu događaje iz naše najnovije istorije. No, njihova uloga je u svakom slučaju mnogostruka. Oni su ponegde jedini pisani dokumenat o nekom važnom događaju ili slavnom okršaju sa neprijateljem iz prvih dana ustanka. Ponajčešće su i jedini spomenici uopšte (kao umetničke tvorevine) u čitavom kraju, pa imaju i kulturno-prosvetnu vrednost. U svakom slučaju oni su još jedna potvrda sveopšte solidarnosti, privrženosti i ljubavi prema našoj revoluciji. Njihova rasprostranjenost i brojnost su najbolji svedoci tome. Svako selo, svaki zaselak hoće da zabeleži svoju istoriju, svoje učestvovanje i svoj doprinos za uspeh revolucije. Zato su i graditelji ovih prvih spomenika, najčešće bili domaći, seoski majstori. Oni su sa svim svojim znanjem, koje u predratnim uslovima života nije moglo da dostigne neku kompletnost pa čak ni neku zaokruženu celinu, unosili sve da njihov spomenik posvećen događaju iz revolucije dobije neko posebno obeležje. Zato ti spomenici po selima, drumovima i šumama ne udovoljavaju uvek klasičnim estetski zahtevima, ali su lepi po tome što su izrasli iz sredine iz koje i borac, i plod su ljudi čije estetsko usavršavanje i obrazovanje nikada pre toga niko nije negovao. Oni su nastali kao neka unutarnja potreba za izražavanjem osećanja i privrženosti. I baš zato, mada često podizani kao spomen poginulim drugovima iz sela ili drage brigade, ti spomenici po nekom čudnom, skrivenom osećanju diferenciranja, nemaju nikakvo obeležje posmrtnih spomenika. To su najčešće dostojanstvene stele zidane od jasnocrveno pečene opeke, a fuge su izvlačene čistim belim krečom. Na vrhu spomenika je redovno petokraka crvena zvezda.

Ovakav spomenik svojim dostojanstvom ukrašava selo, a prostora za napisano obrazloženje za spomenik, odnosno deo istorije koji se zbilo na tom mestu, ima dovoljno. Taj prostor je posebno brižljivo pripreman i glačan od betona, jer po vlažnom betonu se lepo i lako piše dobro zašiljenim drvetom. Spomenik revolucije mora biti trajan, generacije treba i moraju da znaju kako se uporno i teško ali sa svetlim perspekti-

vama stvarao novi život. Slova na ovim spomenicima nisu lepa, rukopis je težak, neispisan, jer tvrda ruka nije se često prihvatala olovke, ali se ta ista ruka brzo privikla i prilagodila pušci ili mitraljezu kada je to bilo potrebno. Rukopis uostalom nije ni važan. Važno je da se tu zabeleži događaj koji ne treba i ne sme da se zaboravi. I pričaju ove skromno sazidane a nevešto ispisane betonske ploče o kretanjima brigada, o ljutim okršajima, o junačkim pogibijama, o partijskom radu, o bratstvu i jedinstvu, o svim zbivanjima tokom revolucije. Pored Hrvata pao je musliman, pored muslimana Srbin; voždanska brigada zajedno sa muslimanskom ili srbijanskom oslobađa grad u severoistočnoj Bosni. Vere i nacionalnosti su kao prepreka zauvek zbrisane. Svi imamo isti cilj — slobodu — a to možemo postići samo našim jedinstvom.

Svi spomenici revolucije u severoistočnoj Bosni mogu se uglavnom svrstati u dve grupe: bez utilitarne namene i sa utilitarnom namenom. Prvoj grupi pripadaju spomenici o kojima smo upravo govorili, a koji isključivo nose istorijske tekstove. Istoj grupi pripadaju i spomen-ploče, koje su postavljene na mnogim zgradama gde je bilo neko savetovanje, partizanska bolnica ili slično, a sada te zgrade služe za najraznovrsnije svrhe — od stambenih zgrada do sjedišta narodnih odbora.

U drugu grupu spadaju spomen-česme, spomen-škole i muzeji. Njihovi oblici su različiti.

Spomen-česme se obično nalaze na prometnim mestima kraj puta ili u sredini sela (zaseoka) odakle se okolne kuće poslužuju pijaćom vodom. Oko ovih spomenika se neguje cveće, trava i po koje drvo.

Spomen škole su najčešće posvećene istaknutim pojedincima iz revolucije, palim narodnim herojima. Ove škole neguju uspomenu na heroja čije ime nose, kraj njegove biste održavaju se najvažnije školske svečanosti, a svaki đak zna i najsitnije detalje iz njegovog života.

Najrazvijenija forma spomenika revolucije je muzej. U severoistočnoj Bosni postoje tri takva spomenika. Jedan u Šekovićima, koji po svim muzeološkim principima prikazuje svedočanstva o zbivanjima u toku revolucije na području Birča. Ovaj muzej se nalazi u kompleksu sa veoma uspešnim rešenjem partizanskog groblja boraca poginulih u Birču.

Drugi muzej u ovom kraju je memorijalnog sadržaja na jedan veoma težak i u našoj revoluciji neponovljeni događaj, — na pogibiju čitavog Štaba Majevičkog odreda. Sadržaj ovog muzeja u Vukosavcima je po obimu mnogo uži od onoga u Šekovićima, ali on ima svoju specifičnost u snažnom isticanju četničke podle izdaje s jedne strane, a s druge strane hrabre i nesebične borbe partizana za odbranu svog štapskog rukovodstva, odnosno ustanka, i svoje borbe za slobodu. Uz ovaj muzej takođe je lepo uređeno partizansko groblje Majevičana, a ploča na centralnom spomeniku niže imena mladosti, snage i odanosti revoluciji — drugova koji su pali u borbama na dan podle izdaje i mučkog napada. Nižu se imena muslimana, Srba, Hrvata, imena koja su branila svoje pravo na opstanak svog ustanka za slobodu, i koja su dala najviše što su mogla dati — svoje živote.

Pored ovih muzeja, postoji i Zavičajni muzej u Tuzli, koji obrađuje istu tematiku samo sa širokog područja čitave severoistočne Bosne.

Svi oni govore o jednom bogatstvu istorije narodnooslobodilačke borbe kod nas. I bez obzira kakvu formu ti spomenici imaju sada, oni će još dugo služiti kao glavna građa i izvori za detaljniju i opširniju istoriju naše revolucije. Jer u toku samoga zbivanja nije se stiglo, a nije se možda ponegde ni znalo, kako i šta treba zapisati. Ali svaki događaj se u narodu, u samom mestu zbivanja, pamti do najsitnijih detalja, a ti detalji su upisani na ovim spomenicima sa crvenom petokrakom. I oni stoje ne samo kao dokument već i kao optužba protiv svih onih koji oduzimaju i potiskuju pravo na slobodu jednog naroda.

RASPORED NAŠIH I NEPRIJATELJSKIH SNAGA KONCEM DECEMBRA

1941. NA TERITORIJI TUZLANSKE OBLASTI

Sredinom juna meseca 1941. formiran je štab tuzlanske oblasti u koji su ušli slijedeći drugovi: Ivan Marković, štab komandant; Cvjetko Mijatović, Mašo komesar; i Pašaga Mandžić Murat, zamjenik komandanta. Ovaj štab donio je odluku da se formiraju tri podštaba:

1. Podštab sa Ozren u koji su ušli slijedeći drugovi: Tošo Vujsanović, Josip Jovanović i Peter Dokić, komesar; i Josip Jakuš, komesar.
2. Podštab sa Majevcu u koji su ušli slijedeći drugovi: Jusuf Jakuš, Marko Stevo Popović i Tomislav Remijak.
3. Podštab sa Bičač u koji su ušli slijedeći drugovi: Miloš Žakić, Brano Šavić i Drago Melozović.

Sredinom septembra 1941. reorganiziran je Oblasni štab i formirani slijedeći odredi:

Ozrenski: Tošo Vujsanović komandant, Pašaga Mandžić Murat komesar.

Majevski: Ivan Marković štab komandant, Fadil Jahić štab komesar.

Bičački: Mihajlo Milosavljević štab komandant, Cvjetko Mijatović Mašo komesar; Miloš Žakić zamjenik komandanta, Brano Šavić zamjenik komesara.

1. Podštab sa Ozren: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

2. Podštab sa Majevcu: Jusuf Jakuš komesar, Marko Stevo Popović komesar, Tomislav Remijak komesar.

3. Podštab sa Bičač: Miloš Žakić komesar, Brano Šavić komesar, Drago Melozović komesar.

4. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

5. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

6. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

7. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

8. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

9. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

10. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

11. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

12. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

13. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

14. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

15. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

16. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

17. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

18. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

19. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

20. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

21. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

22. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

23. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

24. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

25. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

26. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

27. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

28. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

29. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

30. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

31. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

32. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

33. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

34. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

35. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

36. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

37. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

38. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

39. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

40. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

41. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

42. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

43. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

44. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

45. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

46. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

47. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

48. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

49. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

50. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

51. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

52. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

53. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

54. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

55. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

56. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

57. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

58. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

59. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

60. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

61. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

62. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

63. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

64. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

65. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

66. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

67. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

68. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

69. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

70. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

71. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

72. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

73. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

74. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

75. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

76. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

77. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

78. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

79. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

80. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

81. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

82. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

83. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

84. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

85. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

86. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

87. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

88. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

89. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

90. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

91. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

92. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

93. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

94. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

95. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

96. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

97. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

98. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

99. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

100. Podštab sa Tuzli: Josip Jakuš komesar, Peter Dokić komesar.

MILICA BAUM,

Directrice du Musée régional de Tuzla

MONUMENTS DE LA RÉVOLUTION DANS LA BOSNIE NORD-ORIENTALE

On ne pourrait pas dire que ce soient des monuments dans l'acceptation classique du mot, car ce sont nos contemporains qui en même temps que nos souvenirs — douloureux, heureux ou tristes — se rappellent et notent les événements de notre histoire la plus récente. Mais, en tout cas, leur rôle est multiple. En certains endroits, ils sont le seul document écrit sur quelque important événement ou quelque bataille glorieuse livrée à l'ennemi dans les premiers jours du soulèvement. Le plus souvent ils sont les seuls monuments à tout prendre (en tant qu'œuvres d'art) dans la région toute entière et ils ont également une valeur culturelle et éducative. De toute façon, ils sont une preuve de plus de la solidarité générale, de l'attachement et de notre amour pour notre Révolution. Le fait qu'ils sont nombreux et éparpillés dans le pays tout entier en témoigne le mieux. Chaque village, chaque hameau voulut écrire son histoire, sa participation et sa contribution au succès de la Révolution. C'est pour cette raison que ceux qui élevèrent les premiers monuments furent le plus souvent des tailleurs de pierre villageois. Avec toutes leurs connaissances, qui dans les conditions de vie de l'avant-guerre ne pouvaient atteindre ni la perfection ni même un système d'ensemble, ils s'efforcèrent de donner un caractère particulier à leur monument consacré à quelque événement de la Révolution. Voici pourquoi ces monuments semés dans les villages, au bord des routes et dans la profondeur des forêts, ne satisfont pas toujours aux exigences de l'esthétique classique, mais ont tout de même leur beauté particulière parce qu'ils furent créés sur le sol même où naquit le combattant, et aussi parce qu'ils sont l'œuvre d'artistes primitifs, dont personne ne dirigea l'éducation et le perfectionnement artistique. Ils sont le résultat d'un besoin intime d'exprimer ses sentiments et ses attachements. Un art de différenciation, bizarre et pour ainsi dire latent, enlève à ces monuments, souvent érigés en mémoire des camarades tués du village ou d'une chère brigade, tout caractère de monument funéraire. Ce sont pour la plupart des monuments majestueux en briques cuites rouge clair, dont les inscriptions ont été faites en blanc, à la chaux. L'étoile rouge é cinq branches surplombe toujours le monument.

Par son air majestueux, un tel monument orne le village, et il y a suffisamment de place pour en expliquer le motif et décrire les événements historiques qui se déroulèrent en ce lieu. Cette partie est en béton, préparée et lissée avec soin, car sur le béton humide on peut facilement écrire avec un morceau de bois taillé en pointe. Le monument à la Révolution doit être durable, les générations futures doivent savoir combien de persévérance il fallut déployer et combien de peines furent endurées, malgré les perspectives favorables, pour édifier une vie nouvelle. Les lettres sur ces monuments ne sont pas belles, l'écriture en est lourde, grossière, car la main calleuse s'est rarement servie du crayon, mais elle a vite appris à manier le fusil et la mitrailleuse quand la nécessité s'en est présentée. L'écriture, du reste, n'a pas d'importance. L'essentiel est de noter l'événement qu'il ne faut pas et qu'on ne doit pas oublier. Ces humbles plaques en béton, écrites d'une main maladroite, nous racontent les marches des brigades, les pénibles batailles, les morts glorieuses, l'activité du Parti; elles nous parlent de fraternité et d'unité, de tous les événements au cours de la Révolution. Le musulman est tombé à côté du Croate, le Serbe à côté du musulman; une brigade de la Vojvodina, côte à côte avec une brigade de musulmans ou une brigade de Serbie, libère une ville dans la Bosnie nord-orientale. Les régions et les nationalités ont été rayées une fois pour toutes de la liste des obstacles. Nous avons tous le même but — la liberté — et nous ne pourrions atteindre ce but que dans l'unité.

Tous les monuments de la Révolution dans la Bosnie nord-orientale peuvent être classés en deux groupes: sans affectation utilitaire ou avec. Le premier groupe est constitué par les monuments dont nous venons de parler, et qui portent exclusivement des textes historiques. Au même groupe se rattachent les plaques commémoratives, posées sur de nombreuses maisons où se déroulèrent des conférences, où furent installés les hôpitaux de partisans. Ces maisons servent aujourd'hui à des fins différentes: ce sont des immeubles d'habitation, ou les sièges des comités populaires.

Le second groupe est constitué par les fontaines et les écoles commémoratives et les musées. Ils sont de formes différentes.

Les fontaines commémoratives se trouvent d'habitude dans des endroits fréquentés au bord des routes ou au milieu du village ou du hameau. Elles fournissent l'eau potable aux maisons des alentours. Autour de ces monuments, on plante des fleurs, de l'herbe et des arbres.

Les écoles commémoratives sont élevées le plus souvent à la mémoire des personnalités distinguées de la Révolution, des héros du peuple morts pour la liberté. Ces écoles entretiennent le souvenir du héros dont elles portent le nom, toutes les fêtes scolaires les plus importantes se déroulent sous son égide, chaque élève connaît les moindres détails de sa vie.

La forme la plus développée du monument de la Révolution est le musée. En Bosnie nord-orientale il y en a trois. Le premier se trouve à Šekovići et présente, conformément aux principes muséographiques, les documents ayant trait aux événements au cours de la Révolution sur le

territoire du Birač. Ce musée fait un ensemble avec le cimetière très réussi des partisans du Birač.

Le deuxième musée de cette région est un mémorial élevé en souvenir d'un événement pénible et sans pareil dans notre Révolution. Il s'agit de la mort de tous les membres de l'état-major du détachement de Majevisa. Par son volume, le contenu de ce musée à Vukosavci est bien plus limité que celui du musée de Šekovići, mais il a quelque chose de spécifique, car d'un côté, il met fortement en relief la lâche trahison des tchetniks, tandis que d'autre part il présente la lutte courageuse et le dévouement des partisans défendant leur état-major et en même temps la cause de la liberté. A côté de ce musée se trouve également le cimetière bien aménagé des partisans de la Majevisa. La plaque sur le monument central porte les noms de ceux qui symbolisent la jeunesse, la force et la fidélité à la Révolution, les noms des camarades qui tombèrent le jour de la lâche trahison, de la sournoise attaque. On lit des noms de musulmans, de Serbes, de Croates, les noms de ceux qui défendirent leur droit de lutter pour la liberté, et qui firent le plus grand sacrifice possible — celui de leur vie.

Outre ces musées, il existe également le Musée régional de Tuzla, qui traite les mêmes sujets mais à l'échelle de toute la Bosnie nord-orientale.

Ces trois musées témoignent de la richesse de l'histoire de la lutte de libération populaire chez nous. Et sans tenir compte de la forme que ces monuments ont actuellement, il est certain qu'ils serviront encore longtemps comme principaux documents et sources pour une histoire plus détaillée et plus vaste de notre Révolution. Au cours des événements, l'on n'avait pas le temps, et l'on ne savait ni ce qu'il fallait ni comment il fallait noter. Mais la population de l'endroit retient chaque événement par le menu détail, détail inscrit sur ce monument surmonté d'une étoile rouge à cinq branches. Et ces monuments constituent non seulement un document, mais accusent tous ceux qui refusent aux peuples le droit d'être libres.

MILICA BAUM,
Director of the District Museum in Tuzla

MEMORIALS OF THE REVOLUTION IN NORTH-EASTERN BOSNIA

One cannot say that these are memorials in the classical sense of the word, because they are our contemporaries which, together with our memories — painful, happy and sorrowful — record events in our more recent history. The role of these memorials is manifold. They are sometimes the only documents on some important event or heroic battle with the enemy in the first days of the Uprising. Sometimes they are the only memorials (as artistic creations) in the entire region, and thus have cultural and educational value. In any case they are one more confirmation of the general solidarity, loyalty and the love for our Revolution. Their number best testifies to this. Every village and every hamlet wanted to record its history, its participation and contribution to the victory of the Revolution. The builders of these first memorials were usually village craftsmen. These artisans, who had had no opportunity to acquire a well-rounded and complete training before the war, did their best to contribute to the Revolution some distinguishing feature. For this reason the memorials in the villages, along the roads and in the woods do not always fulfill classical esthetic criteria but are attractive because they have sprung from the same environment as the fighter and are the work of people whose esthetic training and education no one had ever encouraged. They are the result of an inner need to express one's feelings and loyalty. And for this very reason, although built as a memorial to fallen comrades from the village or from a cherished brigade, these memorials by some strange hidden feeling of heterogeneity, have nothing to remind them of tombstones. They are usually dignified monuments, built of bright red clay bricks. At the top there is generally a star.

The memorial with its dignity adorns the village. Considerable space has been left for the inscription. That space is of carefully prepared and polished cement, for on soft cement it is possible to carve fine inscriptions with a well-sharpened stick. The memorial must be lasting. Generations must remember how difficult it was and what feats of bravery were necessary to create a new life. The letters carved on the monument are not perfect, the handwriting is awkward, coarse. The strong hand that carved out those letters was not used to holding a pencil but that same hand soon accustomed itself to a rifle or machine gun when it became necessary. The handwriting is unimportant. What is important is that an event was marked down which must not be forgotten. These inscriptions,

awkwardly carved on crudely fashioned plaques, speak of the movements of brigades, of fierce battle, of heroic death, of Party activity, of fraternity and unity, of all the events of the Revolution. Beside the Croat fell the Moslem, beside the Moslem a Serb. The Vojvodina brigade together with the Moslem and Serbian fighters liberated a town in northeastern Bosnia. Faith and nationality were erased forever as obstacles. All had the same goal — freedom — and that could be achieved only through unity.

The memorials to the Revolution in northeastern Bosnia may be divided into two groups: those with and without utilitarian purpose. The first group includes those mentioned and which bear inscriptions of exclusively historical interest. Memorial plaques fall into the same group. These plaques were put up on many buildings, the place of some consultation, a partisan hospital and the like and those buildings now serve the most varied purposes — as offices of the People's Committees.

The second group includes memorial fountains, memorial schools, museums. Their forms are varied.

Memorial fountains are usually found in the countryside, along the road or in the centre of some village or hamlet from which the people living in the houses nearby get water. Around these memorial fountains there are usually flowers, grass or a tree or two.

Memorial schools are usually dedicated to the memory of some hero of the Revolution, a national hero. These schools keep alive the memory of the hero whose name they bear. Ceremonies are held beside his bust and every pupil knows the story of his life, down to the very last detail.

The most outstanding memorial to the Revolution is the museum. There are three such museums in northeastern Bosnia. One is the Šekovići museum whose collection portrays the Revolution in the region of Birač. This museum is part of a very attractively arranged cemetery of the fighters from Birač.

The second museum of this region is dedicated to the memory of a very grave moment which was never to be repeated during the Revolution — the attack on the Majevisa Detachment Staff. The collection of this museum is much smaller in volume than that in Šekovići but is of considerable importance in recording the notorious treason of the chetniks on the one hand and on the other the courageous and unsparing fight of the partisans to defend their staff, the Uprising, their battle for freedom. Beside this museum there is an attractively — arranged cemetery of the Majevisa Partisans and the slab in the centre lists the names of the youth, a list of strength and loyalty to the Revolution — comrades who fell fighting on that day of base treason and perfidious attack. The names of Moslems, Serbs, Croats, side by side, the names of those who defended their right to continue their fight for freedom, and who gave all they had to give — their lives.

In addition to these museums there is the District Museum in Tuzla, which treats the same themes, but covers a wider territory — all of northeastern Bosnia.

All these memorials speak of the rich history of the People's Liberation War in this country. Regardless of the style of these memorials,

they will long serve as the basic source of material for a more detailed history of our Revolution. For when these events occurred, there was no time and often there was no one who knew how to record them. But every event is remembered by the people in the place it occurred, every smallest detail, and these details are written on the memorials bearing a red star. They stand not only as a monument to those who defended but also as a condemnation of those who suppressed and denied the rights of a people to freedom.

The memorials to the Revolution in northern Bosnia are divided into two groups: those with and without a red star. The first group includes those mentioned and which bear a red star exclusively historical interest. Memorial plaques fall into the second group. These plaques were put up on many buildings, the houses of the revolution, a partisan hospital and the like and those at the most varied purposes. The second group includes memorials to the Revolution in museums. Their forms are varied. Memorial plaques are usually found in the centers of the towns, in the road or in the center of some village or in the courtyard of a house. Living in the houses nearby get water. Around these memorials there are usually flowers, grass or a tree in the courtyard. Memorial schools are usually dedicated to the heroes of the Revolution, a national hero. These schools bear the name of the hero whose name they bear. Ceremonies are held in these schools and every pupil knows the story of the hero. The most outstanding memorial to the Revolution in northern Bosnia is the museum in northeastern Bosnia. This museum is part of a very attractive complex of buildings. The second museum of this region is dedicated to the attack on the Masjica Detachment. The attack on the Masjica Detachment was a very grave moment which was never to be repeated. This museum is much smaller in volume than the Masjica Detachment. Its importance in recording the national history and in the name of the youth, a list of strength and loyalty to the Revolution. The names of Muslims, Serbs, Croats, and Jews who fought on that day of base freedom are on the walls. The names of Muslims, Serbs, Croats, and Jews who defended their right to continue their lives and who gave all they had to give — their lives. In addition to these museums there is the Masjica Detachment which treats the same theme, but covers a wider territory in northeastern Bosnia. All these memorials speak of the rich history of the Revolution in northern Bosnia. Regardless of the type of these memorials,